

8. Лист О. Слатьона до музикознавця Ф. Колесси від 20 березня 1913 р. // Відділ рукопису Інституту імені Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 721. – Арк. 2 зв.
9. Колесса Ф. Леся Українка і український музичний фольклор // Леся Українка. До 75-річчя з дня народження: Збірник. Львів: Видавництво Львівського державного університету, 1946. – С. 63–64.
10. Тарас Шевченко. Листування: Текст. Коментарій / Редакція і вступне слово акад. Сергія Єфремова. – [К.]: Державне видавництво України, 1929. – Т. 3. – С. 498.

*Ірина Удріс
(Кривий Ріг, Україна)*

ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ЕТНОДИЗАЙНУ УКРАЇНСЬКОЮ НАУКОЮ ПРО МИСТЕЦТВО КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ: ЧИННИКИ Й ОСЕРЕДКИ

У статті визначено сукупність наукових чинників і осередків, що сприяли процесу становлення української науки про мистецтво означеної доби й розвитку наукових уявлень про архітектуру та етнотдизайн як складових національного образотворчого мистецтва. Йдеться про роль тогочасної академічно-університетської науки, археологічних з'їздів та періодики фахового спрямування в означеному процесі. Увага акцентується також на характеристиці наукових товариств і установ та внеску їх співробітників у формування об'єктивних знань щодо названих видів національної художньої спадщини.

Ключові слова: мистецтвознавство, університетська наука, археологія, періодика, наукові товариства, музеї, етнотдизайн.

The article defines the set of scientific factors and centers that contributed to the process of formation of Ukrainian science of art of a specified period, and the development of scientific ideas about architecture and ethnodesign as a component of national fine art. It is about the role of the academic university science, archaeological congresses and periodical professional direction of that time in this process. Characterized by academic societies and institutions. Focuses on the contribution of staff to the formation of objective knowledge about these kinds of national artistic heritage.

Keywords: art history, university science, archeology, periodicals, scientific societies, museums, ethnodesign

Постановка проблеми. Мистецтвознавство є відносно молодого наукою: його самовизначення і формування національних наукових шкіл у багатьох європейських країнах проходить протягом ХІХ століття. В Україні період становлення мистецтвознавства як наукової дисципліни припадає на кінець ХІХ - початок ХХ століття. Цей час слід розглядати як процес кристалізації даної науки, виявлення кола явищ, яке підлягало її вивченню. За півстоліття в Україні закладаються основи фахового дослідження вітчизняного мистецтва – передусім, етнотдизайну й архітектури – і формується наукова концепція його еволюції. Публікації тих років несуть у собі численну кількість різноманітних відомостей, які не лише не втратили своєї актуальності, а й набувають особливої цінності через те, що лишаються іноді єдиним свідомством про знищені пам'ятки. Отже, дослідження різних аспектів становлення даної галузі вітчизняної науки не втрачає актуальності.

Аналіз досліджень та публікацій. В останні роки значно зросло зацікавлення зазначеною проблемою і різні її аспекти висвітлюються в працях С. Білокона, М. Селівачова, С. Побожія, М. Криволапова, Р. Захарчук-Чугай, В. Ханка, О. Франко, В. Ульяновського, О. Мандебури-Ноги, Р. Яціва, Є. Шудрі. Проте, узагальнюючих

публікацій відносно мало. Зокрема, на часі є питання висвітлення умов становлення наукових знань у даній галузі.

Метою статті є характеристика наукових товариств, установ та інших осередків у якості чинників формування наукових знань про національний етнодизайн й архітектуру у вітчизняному мистецтвознавстві київської школи кінця XIX - початку XX століття.

Отримані результати. Як будь-яка наука в період становлення, українське мистецтвознавство останньої чверті XIX-початку XX століття характеризується передусім накопиченням фактологічного матеріалу. В зазначений період українські землі входили до складу двох імперій: Російської й Австро-Угорської, отже різні галузі культури, в тому числі наука про мистецтво, розвивались як дві споріднені, але відносно самостійні школи: львівська та київська. Дане визначення окреслює не регіональне, а набагато масштабніше явище. Зокрема, історична доля й ситуація другої половини XIX століття обумовили значення Києва як науково-культурного центру, до якого тяжіли дослідники національного мистецтва всієї України, що входила до складу Російської імперії.

Серед низки суспільних, загальнокультурних та науково-творчих чинників, що безпосередньо вплинули на початок процесу формування українського наукового мистецтвознавства, доцільно виділити найсуттєвіші: викладання історії мистецтва у вищих навчальних закладах, активне вивчення пам'яток образотворчості археологічною наукою, функціонування єдиного на території України у складі імперії останніх десятиліть XIX століття часопису «Киевская старина» і значної кількості періодичних видань початку XX століття та діяльність наукових установ фахового спрямування. Особливим чинником становлення нової галузі гуманітарного знання виявилось і дослідження образотворчого спадку Т. Шевченка.

Академічна наука про мистецтво на теренах тодішньої Російської імперії починає досить активно розвиватись від 1860-х років в університетах та академіях як осередках різних галузей гуманітарних знань. Перші викладачі – фахівці університетських кафедр: А. Прахов у Києві, Н. Кондаков в Одесі, Є. Рєдин у Харкові – заклали підвалини вивчення давньоруського мистецтва і сприяли науковому висвітленню досягнень української культури 14-18 ст. Завдяки спільним зусиллям М. Петрова, Г. Павлуцького, К. Широцького, М. Сумцова, Ф. Шміта, Є. Кузьміна та інших була розроблена загальна схема еволюції українського мистецтва, виділені основні етапи його розвитку [1, 231-232]. Надзвичайно вагомим був, зокрема, внесок Г. Павлуцького у висвітлення особливостей вітчизняної орнаментики та систематизації фактологічного матеріалу з історії національної архітектури. Яскраві характеристики специфічних ознак національної стилістики в архітектурі й прикладній творчості містяться в працях Ф. Шміта.

Формування провідних напрямків українського мистецтвознавства в роки становлення значною мірою відбувалось у контексті розвитку археологічної науки. Зокрема, вагомі досягнення в різних галузях історичних наук, у тому числі мистецтвознавства, пов'язані з проведенням Всеросійських Археологічних з'їздів, що регулярно організовувались у 1869-1911 роках. Копітка робота, що їм передувала: археологічні розкопки, обміри і обстеження архітектурних пам'яток, виставки творів мистецтва, теоретичні дослідження за заздальгідь узгодженою програмою – сприяла накопиченню знань про свою мистецьку спадщину. З 15 проведених з'їздів шість проходило в містах України й опубліковані в Працях з'їздів матеріали відображають процес формування концепції історії національного мистецтва. Вперше на цих зібраннях підіймаються питання про самобутність української архітектури й етнодизайну в дослідженнях П. Лебединцева, П. Лашкарьова, Ф. Вовка, М. Істоміна, Є. Рєдіна, О. Новицького [11].

Переважаюча кількість матеріалів з питань історії мистецтва публікувалась у

періодичній пресі, зокрема у журналі «Киевская старина», який виходив у світ у 1882-1907 роках. На його сторінках публікувалось все, що будь-яким чином було пов'язане з минулим українського народу, його звичаями, побутом, національним характером. Значна увага приділялась і питанням образотворчого мистецтва. Їх висвітлення у часопису являє собою передусім зібрання джерел і фактів, документальних матеріалів з історії архітектури України, портретного живопису XVI-XVIII століть, шевченкознавства, різних галузей народного мистецтва – писанкарства, кераміки, ткацтва, вишивки тощо. Серед найбільш активних дописувачів – дослідників вітчизняного мистецтва, слід назвати О. Лазаревського, В. Горленка, М. Сумцова, І. Боженянова, М. Шугурова. Відбиваючи погляди українських науковців, орієнтованих у своїх працях на знавцтво, часопис відіграв важливу роль у розвитку наукової мистецтвознавчої думки [8, 151-155].

Після тимчасової відміни заборон україномовного друку в країні виникають численні видання, на сторінках яких висвітлюються актуальні мистецтвознавчі проблеми: «Сяйво», «Рідний край», «Українська хата», «Україна» тощо. З'являється часопис, безпосередньо присвячений мистецьким проблемам: «Искусство и печатное дело», незабаром перейменований в «Искусство в Южной России». Важливу роль у даному процесі відіграв і московський часопис «Украинская жизнь», що видавався українськими вченими. Найбільш дискусійною науковою проблемою початку 20 століття в мистецтвознавчій літературі виявилось визначення національного стилю в архітектурі та ужитковому мистецтві. В результаті обговорень було досягнуто відносної єдності думок з цього питання завдяки публікаціям М. Філянського, О. Сластьона, Г. Павлуцького, О. Новицького, Г. Лукомського, В. Щербаківського, В. Кричевського. Співпрацюючи з вітчизняною періодикою, до київського кола мистецтвознавців долучаються науковці, які на той час не проживають в Україні: К. Широцький, Г. Лукомський, О. Новицький, С. Яремич та ін. Газетно-журнальні публікації, не претендуючи на фундаментальність наукових праць, сміливо залучали мистецтвознавство до таких проблем, які не ставились в академічній науці.

Дослідження української образотворчої спадщини були вагомою складовою діяльності спеціалізованих об'єднань – вчених товариств історико-філологічного спрямування. Такі об'єднання функціонували у великих містах, де активно розвивалось культурне життя. Так, в Одесі з 1839 року існувало загальноміське Товариство історії та старожитностей, яке надавало вихід ініціативі в галузі гуманітарних наук широким верствам інтелігенції. Однак, аналіз матеріалів, уміщених у «Записках» товариства, свідчить про зацікавленість переважно історією та культурою Причорномор'я, а перелік прізвищ авторів публікацій дає підставу визначити і саме товариство і «Записки», які воно видавало, як явище регіональне, оскільки вчені з інших міст публікувались тут мало [10].

До 1905 року загальноукраїнським центром, що збирав навколо себе значні українознавчі сили, було наукове товариство ім. Шевченка у Львові, яке утвердилося за оновленим статутом у 1892 році на базі літературно-просвітницької організації, заснованої в 1873 році. Товариство відіграло надзвичайно важливу роль у процесі активізації наукових досліджень української культури. В «Записках» Товариства часто публікувались результати досліджень науковців київської школи. В Києві як загальноісторичне об'єднання функціонує протягом десятиліть, створене в 1873 році Історичне товариство Нестора Літописця, яке видавало щомісячні «Читання». Його члени брали активну участь у первісному дослідженні мистецьких пам'яток. Переважна більшість уміщених в 24 томах цього видання публікацій має дотепер для мистецтвознавців значення як допоміжне джерело інформації. Діяльність Київського товариства старожитностей і мистецтв (1897-1907), яке утворилось при об'єднанні Київського товариства заохочення мистецтв та Підготовчої комісії по створенню музею, мала в основному збиральницько-колекціонерський характер. Товариство

виконало за час існування велику роботу зі збору експонатів для фонду міського музею, що тоді комплектувався.

В 1907 році в Києві засновується Українське наукове товариство [6]. Наукова організація цього об'єднання ґрунтувалася на функціонуванні трьох секцій: математично-природничої, філологічної та історичної [7, 35]. У 1908 році товариство заснувало власне видання – «Записки Українського наукового товариства», на сторінках якого протягом низки років друкувались матеріали з українознавства. Організаційна структура товариства і програма його діяльності не передбачали системних досліджень вітчизняного мистецтва і не мали відповідної рубрики. Однак, «Записки» УНТ» і до сьогодні мають наукову цінність стосовно окремих питань мистецтвознавчого характеру.

Зростаюча зацікавленість широких кіл київської інтелігенції власною мистецькою спадщиною, обумовлювала потребу в установі, яка сприяла б розвитку знань про вітчизняну образотворчість, тим більше, що Київ сприймався як найвизначніший історико-культурний й науковий центр країни, тоді як інші міста не претендували на таку роль. Наприклад, в Одеському музеї старожитностей і мистецтв, відкритому ще в 1825 році, нечисленні твори українського мистецтва були присутні як випадкові експонати. Характерно, що зацікавився цією групою пам'яток киянин М. Біляшівський, який опублікував у 1891 році розвідку «Пам'ятки козацької старовини в музеї імператорського Одеського товариства історії та старожитностей» [2]. Перераховуючи твори живопису і прикладного мистецтва козацької доби в експозиції, він констатує відсутність наукового принципу її побудови, але радіє з того, що твори ці відкриті для огляду, тоді як тисячолітній Київ «навіть не помишляє» серйозно про краєзнавчий музей [2, 295].

Проблема відкриття у Києві загальнодоступного міського музею хвилювала багатьох свідомих громадян не один десяток років. Збирання колекцій старовини здійснювалось ще за часів діяльності історика і археолога М. Берлинського. В 1835 році за ініціативи ректора Київського університету М. Максимовича там був відкритий музей і університетська збірка постійно поповнювалась. При Археографічній комісії також був створений музей старожитностей. З 1840-х років постійно займається збиранням, вивченням та збереженням національних мистецьких пам'яток родина Тарновських. Але названі музейні колекції були малодоступними для широких верств населення. Члени Старої громади ще в 1870-х років мріяли відкрити у Києві таку необхідну культурну установу і докладали до цього багато зусиль [4, 28].

Місто все активніше «помишляє» про музей і, нарешті, в 1899 році він починає функціонувати – спочатку як музей старожитностей і мистецтва [3, 31]. Після спорудження за проектом архітекторів Г. Бойцова та В. Городецького спеціального приміщення в 1904 році відбулося відкриття універсальної художньої установи, яку було названо «Київський художньо-промисловий та науковий музей». З 1900 по 1923 роки директором музею був М. Біляшівський, що мав заслужену славу музеєзнавця й фахівця у галузі народного мистецтва. Завдяки діяльності М. Біляшівського музей протягом першої чверті ХХ століття відіграв роль провідної вітчизняної наукової музейної установи. Вже займаючись активно організацією музею, М. Біляшівський у 1899-1900 роках очолив видання «Археологічного літопису Південної Росії» як окремого підрозділу «Київської старовини», який в 1903-1904 роках видавав власним коштом [9, 34].

Співтворцем і самовідданим працівником музею був Д. Щербаківський – завідувач історичного та етнографічного відділів [13]. Обійнявши ці посади в 1910 році, він до останніх днів життя віддавав усі сили й знання збиранню, дослідженню, систематизації та популяризації творів українського мистецтва. Певний час працював разом з братом у музеї В. Щербаківський. Захоплення українською архітектурою та народним мистецтвом, утвердження їх неповторності визначають всю

наукову діяльність фахівців музею і до наших днів неможливо уявити дослідження давньої української архітектури та етнодизайну без посилання на їх науковий доробок.

Питання історії мистецтва стають предметом вивчення і в губернських учених архівних комісії, які займались охороною та описом документальних джерел, а також – стародруків, ікон, творів прикладного мистецтва тощо, що збирались у спеціальні музеї та архіви [5, 177]. Відданим дослідником минулого українського народу, в тому числі, – образотворчості, був директор земського музею старожитностей Чернігова і керуючий справами Чернігівської губернської архівної комісії В. Модзалевський. Мистецтвознавчі публікації видатного історика й архівіста стали помітним внеском у дослідження вітчизняної архітектури та прикладного мистецтва.

Окремі земства загалом відіграли дуже помітну роль у процесі вивчення вітчизняного художнього спадку. Оскільки такі дослідження не входили до прямих обов'язків представників губернських установ, то все залежало від особистих зацікавлень громад кожного регіону. Зокрема, слід відзначити унікальну сукупну роль культурних діячів, науковців, педагогів і творців Полтавського земства у вивченні вітчизняної образотворчої спадщини й особливо – у розробці концепції специфіки національного стилю українського мистецтва, зокрема архітектури й етнодизайну. Науково-теоретична і художньо-практична діяльність О. Сластьона, В. Кричевського, інших авторів на теренах Полтавщини вагомо вплинули на становлення науки про мистецтво в Україні [12].

Висновки. Розглянутий матеріал не вичерпує всього розмаїття чинників, які сприяли становленню національного мистецтвознавства в окреслену добу. Однак, поданий перелік дає можливість відчутти всеохватний характер процесу суспільного захоплення вивченням власної мистецької спадщини, передусім – архітектури й етнодизайну і виявити комплекс проблем і завдань, що вирішувались молодією наукою. Мистецтвознавство кийського кола останньої чверті XIX - початку XX століття завдяки сукупності факторів та розмаїттю осередків утворило науковий напрям з чітко визначеним предметом досліджень, утверджуючи серед іншого шляхи і методи обґрунтування самостійності вітчизняної архітектури й етнодизайну та введення національного художнього спадку в світовий культурний процес.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович Є., Удріс І. *Українське мистецтвознавство кінця XIX - початку XX століття: національне образотворче мистецтво в працях учених кийської школи* / Євген Антонович, Ірина Удріс.- К.: Альтерпрес, 2007.- 267с.
2. Биляшевский Н. (Б. Н.) *Памятники казацкой старины в музее Императорского общества истории и древностей* / Николай Биляшевский // *Киевская старина*. - 1891.- №11.- С.292-295.
3. Биляшевский Н. *Археологическая летопись Южной России* / Николай Биляшевский // *Археологическая летопись Южной России* .- К.,1899.- С. 1-12.
4. Біляшівський М. *Брама в країну майстрів* / Микола Біляшівський / Микола Біляшівський // *100 років колекції Державного музею українського народного декоративного мистецтва*. Вип. XL. - К.: АртЕк. 2002.- С.24-31.
5. Вздорнов Г.И. *История открытия и изучения русской средневековой живописи. XIX век* / Герольд Иванович Вздорнов.- М.: Искусство, 1986.- 384с.
4. Грушевський М. *Українське наукове товариство* / Михайло Грушевський // *Записки Українського наукового товариства*. - К., 1908.- Кн. 1.- С.6-9.
5. Дорошенко Д. *Розвиток науки українознавства у XIX - на початку XX століття та її досягнення* / Дмитро Іванович Дорошенко / *Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича*. - К.: Либідь, 1993.- С.26-39.

6. Палієнко М. «Киевская старина» (1882-1907) у громадському та науковому житті України (Кінець XIX – початок XX ст.) / Марина Палієнко.- К.: Темпора 2005.- 382с.
7. Піскун В. Микола Федотович Біляшівський – вчений і державний діяч/ В. Піскун // 100 років колекції Державного музею народного декоративного мистецтва. Вип. XL.- К.: АртЕк. 2002.- С.32-38.
8. Попруженко М.Г. Указатель статей, помещенных в I-XXX томах Записок Одесского императорского общества истории и древностей / Михаил Георгиевич Попруженко.- Одесса: Хрисогелос, 1914.- 63с.
9. Удріс І. Археологія як чинник становлення мистецтвознавства в Україні к.ХІХ - п. ХХ століття. До 100-ліття ХІІ Археологічного з'їзду 1902 року/ Ірина Удріс // Образотворче мистецтво.- 2002.-№2.- С.80-81.
- 10.Ханко В. Полтавщина: плин мистецтва, діячі / Віталій Ханко.- К.: Вид Остап Ханко, 2007.- 512 с.
- 11.Шовкопляс Г. Данило Щербаківський і музей / 100 років колекції Державного музею українського народного декоративного мистецтва. Вип. XL. / Ганна Шовкопляс/ – К.: АртЕк. 2002.- С.39-42.

*Леонід Прибєга
(Київ, Україна)*

УКРАЇНСЬКІ СКАНСЕНИ: КОМПЛЕКСНА ФОРМА ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК ЕТНОАРХІТЕКТУРИ ТА ЕТНОДИЗАЙНУ

В статті розглядаються українські музеї народної архітектури та побуту (скансени) як комплексна форма охорони пам'яток традиційної культури та висвітлюється значущість експозиційного матеріалу у пізнанні етнотрадицій в архітектурі та дизайні.

***Ключові слова:** музей народної архітектури та побуту, музей просто неба, скансени, етноархітектура, етнотрадиції, етнодизайн.*

The article discusses Ukrainian open-air museums of folk architecture and everyday life (skansens) as a comprehensive form for protection of the monuments and pieces of art of traditional culture and highlights the importance of the museums` exhibit displays as a tool for cognition of ethnic traditions in the areas of architecture and design.

***Key words:** open-air museum of folk architecture and everyday life, open-air museum, skansens, ethnic architecture, ethnic traditions, ethnic design.*

Ствердження національної ідентичності в сучасній українській культурі, зокрема в архітектурі та дизайні, пролягає через глибинне осягнення етнотрадицій в народній творчості, їхнє всебічне осмислення шляхом вивчення автентичних зразків матеріальної культури минувшини. І в цьому плані важлива роль належить музеям народної архітектури та побуту, або так званим скансенам.

Історія створення та засади формування експозицій музеїв просто неба розкриті в дослідженнях З. Гудченко [2], В. Шмельова [6], Л. Прибєги [5, с. 43–50]; в багатьох путівниках [1; 3; 4]. Але в цих напрацюваннях, орієнтованих на широкий загал відвідувачів музеїв, майже не порушена проблема пам'яткоохоронної сутності музейної експозиції скансена, комплексного збереження різних проявів народної творчості і культурного надбання. Власне, йдеться про традиційне середовище як комплексне явище прояву традицій і звичаїв в усіх сферах життєдіяльності певної спільноти, і наскільки це віддзеркалює музейна експозиція скансена; в чому полягає її пам'яткова сутність як документального джерела історії.

Музеєфікація пам'яток народної творчості, в тому числі, й традиційного